

Recenzii

coaches and empowers the reader to make the world a better place. While one may argue that John Paul Lederach's *Little Book of Conflict Transformation* could be limited to a specialized readership, Porter's book is technical and instructional only in the sense that it offers specific steps of preparation and engagement in conflict transformation. Porter introduces the art of conflict transformation through narratives that anyone can identify with and in a language accessible to anyone who desires to live a life of harmony. Written with clarity and precision, anyone uninitiated in the mechanics of conflict transformation will find it extremely useful in his or her personal life. Porter definitely wrote this book as an agent of peace, and if he saw himself as a missionary for a better world, I am convinced that he has a potential convert in each reader. Therefore, he deserves standing ovations for writing this book!

PhD Marian Gh. Simion

Paul M. Blowers, *Maximus the Confessor: Jesus Christ and the Transfiguration of the World*, în seria „Christian Theology in Context”, Oxford University Press, 2016, 368 p. ISBN: 9780199673940

Lucrarea de față încununează proiectul cercetătorului și profesorului american Paul M. Blowers, început în urmă cu peste trei decenii, în aventuroasa călătorie în lumea tumultuoasă a Bizanțului secolului VII, respectiv a monahului Maxim (580-662). Pregătită de lucrările *Exegesis and Spiritual Pedagogy in Maximus the Confessor. An Investigation of the Quaestiones ad Thalassium* (1991) și *Drama of Divine Economy. Creator and Creation in Early Christian Theology and Piety* (2012), dar și de-o seamă de studii (dintre care enumerăm, „The Passion of Jesus Christ in Maximus the Confessor: A Reconsideration?” în *Studia Patristica*, vol. 37, nr. 4, 2001, p. 361-377, și „Gentiles of the Soul: Maximus the Confessor on the Substructure and Transformation of the Human Passions”, în *Journal of Early Christian Studies* 4:1, 1996, p. 57-85), volumul prezentat aici, aduce în primul rând, o contextualizare la toate nivelurile a universului maximian, în spectrul monahal, teologic, cultural și politic. Temele teologice precum, creația, întruparea, hristologia, pătimirea/pasiologia hristică, problema celor două voințe, voința gnomică, ispășirea sacrificiului hristic, agonia lui Hristos, virtuți etc. sunt proaspăt relansate, regândite într-o perspectivă (teo-)dramatică de anvergură cosmică. Cartea – structurată în patru părți împreună cu un total de nouă capitole – are în prim plan repunerea în lumina proprie a economiei (oikonomia) hristocentrice a creației și a mântuirii pe scena teatrală a vieții umane reinnoite (Biserica). Autorul este influențat profund de savantul elvețian Hans Urs von Balthasar, în special de *teo-drama* care ilustrează mișcarea creației și a istoriei conform dramei hristocentrice sau interacțiunea dintre libertatea divină și cea umană. Această vedere de ansamblu este pusă în legătură cu întreaga viziune asupra lumii maximiene percepută de Blowers, aceea sub denumirea „cosmo-politeiană”, respectiv o viziune ascetică și contemplativă a participării tuturor fapturilor în noua condiție a vieții inaugurată de Hristos, condiție ce poartă numele de *politeia*. Aceasta este extinsă cosmo-

Recenzii

logic, hristologic și ascetic și poate fi echivalată cu sintagma „modul existențial” (*tropos hyparxeos*) sau existența reordonată/reconfigurată inaugurată de lucrarea teandrică a lui Hristos în conformitate cu logosul însuși al naturii umane.

Capitolul 2 prezintă începutul propriu-zis hermeneutic al demersului din carte, deoarece aici analizează teologhisirea maximiană în metoda ei ca „fixare în scris a unei înțelepciuni” în registrul filozofic și duhovnicesc ancorat în filozofia etică, fizică (naturală) și teologică, unde Sfântul Maxim inserează „paradigma transfigurării” și a „Cuvântului transfigurat și transfigurator”. Textul maximian (*Ambigua* 10) constituie un rezumat teologic de excepție, dar, totodată, și un punct de plecare în decriptarea universului maximian, o adevărată hologramă teologică. Celelalte capitole (3-8) ale volumului sunt construite în jurul teo-dramei interpretate de Iisus în drama pătimirii Sale, teo-dramă articulată la întregul spectru teologic maximian, unde actele mântuitoare de restaurare precum și întreaga lucrare a lui Dumnezeu constituie un tot unitar coerent și *pre-stabilit* de dinainte de toți vecii.

În acest sens, învățătura Sfântului Maxim despre hristoformitate, și cruciformitatea vocației umane are fundamentul în constituția persoanei compozite a lui Hristos. După cum remarcă Blowers, există un puternic consens în cercetarea (științifică) maximiană modernă (*Maximus scholarship*), anume că hristologia stă la miezul gândirii Sf. Maxim. Astfel, întreaga sa realizare teologică este dedicată elaborării sensului deplin (*sensus plenior*) a definiției calcedoniene. Pericolul pentru această citire maximiană este reducția care vine prin lentila exclusivă scrierilor sale (polemice) de mai târziu, care se rezumă la dialectica voințelor în Hristos, unde, într-adevăr, după aprecierea profesorului, monahul Maxim realizează aici cea mai subtilă și originală analiză, demnă de remarcat în interpretarea (teologia) (neo)calcedoniană. Însă adevăratul nucleu al gândirii Sfântului Maxim este ceea ce el însuși numește, „misterul lui Hristos” (p. 104; 137; 225-6 ! cf. *Ambigua* 42).

Misterul lui Hristos este o construcție expansivă în teologia maximiană, încorporând nu numai Întruparea propriu-zis, ci fiecare etapă a slujirii pământești a lui Hristos, unde pătimirea este privită ca instrument (dar nu numai) pentru transfigurarea cosmosului. Creația este deja un act de mântuire pe atât cât este înțeleasă ca răscumpărare din nimicnicie (haos) cât și începutul revelației lui Iisus Hristos (Însuși Creatorul) lumii. Aici, Paul Blowers, aduce o remarcă esențială în istoria teologiei patristice, anume că pentru Maxim, la fel ca pentru Irineu (!), lumea în rațiunea ei de realizare creațională este deja cruciformă, marcată cu pecetea crucii, planificată pentru desfășurarea și înfățișarea iubirii treimice a Creatorului, respectiv a jertfei Sale (Însăși Sfânta Treime a fost implicată în Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu, iar chenoza Fiului în Întrupare este intersectarea perfectă dintre *theologia* și *oikonomia*, respectiv Treimea immanentă și Treimea economică, apofatic și catafatic), precum și neabătuta strategie de a aduce creația Sa la stadiul ultim de transfigurare a veșnicei bune existențe prin persoana și lucrarea lui Iisus Hristos (p. 225-6).

Conform lui Blowers, influența cea mai crucială a Sf. Maxim în tradiția stavrologică a fost dată de Irineu și Grigorie de Nyssa (p. 231). Irineu a realizat în acest sens cea mai puternică pledoarie timpurie, în aceea că Dumnezeu a proiectat crucea înaintea creației și a timpului, considerând că numai „Mielul care a fost înjunghiat” a fost descoperit/dezvăluit (de Tatăl), mai dinainte de misterele/tainele cerului și ale pământului (Irineu, *Adv. Haer.*

Recenzii

4. 20. 2). Grigorie de Nyssa amplifică imaginea cosmosului crucificat, insinuând că, în moartea lui Hristos pre-rânduită, cele patru proiecții ale crucii semnifică raza de deschidere în toate direcțiile creației, dorind ca însuși prin moartea Sa să restaureze toate ființele create Lui Însuși (cf. *Or. catech.*; *Contra Eunomium* 3). După cum remarcă cercetătorul american, în *Ambigua* 32, ceea ce este frapant este cum anume puterea creativă și conservatoare a lui Dumnezeu se intersectează în cruce (p. 232). Sfântul Maxim are în vedere scopul cosmic al morții pe cruce a lui Hristos. Această tradiție a fost echivalată cu dezvoltarea motivului *Christus Victor*, principiul căruia crucea lui Hristos constituie înfrângerea decisivă a puterilor cosmice. O altă expresie a acestei tradiții, cu mult înaintea lui Maxim, conform profesorului, se găsește, cu excepția lui Irineu, și la Sfântul Atanasie, anume că Întruparea și moartea lui Iisus Hristos au fost deja imanente în planul creației. Dinainte ca lumea să înceapă, să ființeze în mod concret, Întruparea și Crucea au fost leacul/antidotul Creatorului de-a reconfigura haosul sau nimicnicia primordială, dar și demonstrația premeditată a iubirii Sale extravagante pentru lume. Astfel se dezvoltă în pătimirea lui Iisus și în timpul rânduit de Creator deplinătatea harului deja ascuns în structurile creației și a istoriei sacre (cf. p. 231). Altfel spus, creația și mântuirea își joacă rolul pe scena teodramatică a umanității Fiului (mai exact *Weltbild*-ul maximian înțeles ca *hristo-drama* mai degrabă decât teo-dramă, cf. p. 331). Astfel, Sfântul Maxim înțelege crucea în sensul de-a fi fost pre-proiectată în sfatul (*bouli*) divin dinainte de toți vecii. Cosmosul cruciform indică spre o supunere a creației Creatorului ei, dar și spre realizarea potențialului latent pentru transformare și îndumnezeire. Sfântul Maxim, după cum spune von Balthasar, dorește să reintroducă orizontul evangheliilor unde Întruparea este deja rânduită pentru scopul crucii și unde libertatea pură a lui Iisus de-a împlini voința Tatălui este situată în narațiunea puternică a părăsirii/abandonului (*egkatalipsis*) Fiului de către Tatăl (p. 233).

În rugăciunea din grădina Ghetsimani, Sfântul Maxim pune un mare accent soteriologic pe pătimirea lui Hristos ca pe un fapt constitutiv al reorientării drastice a voinței umane voinței lui Dumnezeu (aluzie la controversa monotelită). Suferința lui Iisus, care vine din ascultarea pe care a învățat-o din pătimire (*Evr* 5,8 paradoxul teandric), devine o eliberare a libertății în sine prin vindecarea elementelor voinței umane și alegerii libere (p. 234). Problemată la care revine de nenumărate ori Blowers este cea a voinței gnomică în opera maximiană. După cum afirmă Blowers, este greu de imaginat frica de o moarte iminentă și dureroasă combinată (ca la martiri) cu hotărârea de-a face ceea ce este fidel și obedient aparte de o experiență concretă a oscilației și a trepidației (*deilia*). Astfel, Iisus de la început și până la sfârșit își folosește voința Sa virtuală gnomică curată (și ca un instrument pentru instruirea credinciosului în ascultare, rezistență/îndurare și perseverență), iar propriul *gnome* perfect a lui Hristos face posibil reconcilierea gnomică a umanității, care este dintr-un element cu vindecarea naturii umane (p. 235).

Utilizarea frecventă a Sf. Maxim „după/conform economie/i” (kat oikonomian) scrutează și rezumă într-o stenografie importanța strategică a Întrupării împreună cu toate elementele sale constitutive (nașterea lui Iisus, botezul de la Iordan, încercările din pustie, propovăduirea Sa, minunile Sale, suferința, moartea, învierea, înălțarea și preaslăvirea Sa de către Tatăl) (p.227). Mântuirea este mai mult decât răscumpărarea din păcat și a consecințelor acestuia, mai exact este „revelația deplinătății incarnaționale a lui Hristos și

inaugurarea a unei creații cu totul nouă” (p. 228). În toată slujirea Sa incarnațională, firul comun care face ca posibil îndeplinirea ei în toate actele (botez, încercări etc.) este supunerea și *fiat*-ul lui Iisus voinței Tatălui. În termenii lui Blowers, vorbim de o „pasivitate activă” (*active passivity*) (principiu aristotelian reelaborat de Maxim) (p. 230). Suferința Fiului în ascultarea de voința Tatălui – conform lui Blowers, propria suferință/pățimire a lui Iisus este apogeul dramei incarnaționale (p. 230) – constă nu în supunerea oarbă, fără implicarea proprii voinței Fiului (ca act de libertate și alegere) în fața puterii divine implacabile a Tatălui, ci în receptivitatea activă (*active receptivity*) a Fiului, o potențialitate care aspiră la actualitate (p. 230) (ușoară aluzie la conceptele aristotelice). În acest sens, pornind de la paradoxul paulin a intensității divine prin slăbiciune (*Ambigua* 71), Maxim vizualizează victoria răscumpărătoare a lui Hristos ca pasivitatea activă (*active passivity*), conformarea în interior a pasibilității Sale cu logosul naturii Sale umane, ca unită perfect cu dumnezeirea. Sfântul Maxim dorește să arate cum Iisus Hristos a dezvăluit și a încorporat o voință umană îndumnezeită sau, mai bine spus, cum Hristos a îndreptat perfect toate facultățile care contribuie la intenția umană și acțiunea/lucrarea ei.

Mântuirea și îndumnezeirea nu sunt pentru teologia maximiană un accident în crucea înțeleasă izolat, ci în întreaga slujire incarnațională (*on the whole of Christ's incarnational ministry*) a lui Hristos, având scopul dinainte de începerea timpurilor (p. 240). Astfel, Maxim (la fel ca Grigorie de Nazianz) vede „tranzacția” ispășirii ca operativă nu între Dumnezeu și diavol, ci între Tatăl și Fiul sau mai degrabă între Tatăl și umanitatea păcătoasă prin medierea Fiului. Prin schimbul minunat (*kali antistrofi*), precum o numește Maxim, Dumnezeu se face om de dragul îndumnezeirii umane și umanitatea este făcută Dumnezeu pe seama înomenirii lui Dumnezeu (cf. *Ambigua* 7). La fel ca Nazianz, este de acord cu faptul că Întruparea este o răscumpărare (*lytron*) oferită Tatălui (p. 241) în numele/în locul tuturor păcătoșilor și prin faptul că Hristos suferă pentru suferința noastră. Astfel, teologul vede ispășirea proporțională cu adâncul umilinței/chenozei Fiului și împrăștierea/înșușirii (*oikeiosis*) condiției Sale tragice umane (p. 242). Dificultatea pe care o ridică ispășirea răscumpărătoare în viziunea lui Blowers este cum anume poate Hristos să redirecționeze și să răscumpe voințele gnomiche diferențiate ale ființelor umane raționale sau cum a putut El să efectueze „predarea gnomică” (*ekhorisis gnomiki*) ale creaturilor la unificarea voinței lui Dumnezeu, fără ca El însuși să penetreze modul gnomic al voinței (p. 244-5). Problematică care, în opinia autorului, pentru o soluționare optimă trebuie să integreze voința gnomică curată ca existentă în Iisus Hristos, precum o afirmă monahul Maxim în lucrările sale timpurii.

Transfigurarea începe cu Hristos în carnea Sa sacrificială pasibilă/pățimitoare în parcursul spre cruce. Pasibilitatea este transformată din interior (*RT* 21), pentru un nou *repertoriu* al pasiunilor/pățimirilor sfințite, iar cea mai puternică pătimire/pasivitate a morții este convertită într-un fundament pentru pătimirea sublimă a îndumnezeirii (*RT* 22). Când Sfântul Maxim spune că moartea lui Hristos a fost singura fără vină sau moarte necauzată (*anaitios*), el subliniază caracterul ei ca dar pur, ca expresie totală a filantropiei divine (cf. *RT* 21; 61) (cf. p. 247).

O atenție deosebită este acordată textului din *Ambigua* 7, unde Maxim citează Col. 1, 26 (taina cea din veci) pentru a face clar că misterul incarnațional al îndumnezeirii

Recenzii

se adresează atât limitelor naturale ale lui Adam în calitate de creatură, cât și abuzului irațional ale facultăților sale naturale. Astfel, Hristos simultan recapitulează vechiul Adam și inaugurează noul Adam, noul mod (*kainoteros tropos*) a ființei creaturale (cf. *Ambigua* 7). Protologia trebuie întotdeauna să fie înțeleasă nu numai de hristologie, ci de asemenea de teleologie sau eshatologie, din perspectiva căreia toată creația și istoria apare ca o finalizare până la capăt a libertății pure și a ingeniozității (creativității) Creatorului (p. 108). Pe de o parte, creatura este pe scena umanității în care drama libertății și a ingeniozității divine este jucată/interpretată, pe de altă parte, toate naturile create sunt ele însele *dramatis personae*, personaje implicate total în această dramă. Hristos nu este tratat simplu ca *deus ex machine* (o putere neașteptată sau eveniment neprevăzut, în special ca o procedură inventată/născocită dintr-o intrigă, care salvează o situație fără speranță), introdusă în momentul culminant în această dramă aflată în desfășurare. Mai curând, activitatea lui Hristos ca Logos și Înțelepciunea lui Dumnezeu impregnează drama de la început până la sfârșit. Cel mai misterios fapt, apariția Sa în carne (*sarx*) și apoi pe cruce, este ceea ce ține cheia primară de-a înțelege rolul Său și prezența Sa la începutul și sfârșitul lumii (p. 108). Realizarea misterului încorporării lui Hristos (*ensomatoseos to mistirion*) în toate lucrurile constituie în viziunea lui Blowers un rezumat esențial, pentru *mysterium Christi* ca întreg în teologia sa (p. 138). Comparându-l pe Maxim cu Irineu, Blowers, vede actul primar al creației nu ca un simplu început temporal al divinei *oikonomia* ci chiar mai mult practic, ca o etapă/fază teatrală de montare a unei scene de revelație a Cuvântului și a Înțelepciunii lui Dumnezeu (cf. p. 139). În această perspectivă, creația și mântuirea sunt în curs de desfășurare, aproape perfect interconectate ca aspecte a unei singure inițiative divine, apelul lui Dumnezeu de-a își împărtăși slava Sa cu un „altul”.

Încorporarea, în schimb, este strategia primară a Creatorului de a menține, a reînnoi și a transfigura acea alteritate creată, atrăgându-o într-o tot mai intimă comuniune cu El Însuși. Încorporarea lui Dumnezeu are de-a face cu transgresiunea și „locuirea/habituaarea” spațiului diastemic, care a fost deschis pentru *alterum* creațional. Are de-a face cu promisiunea chentocă a lui Dumnezeu, angajamentul Său de-a pătrunde corporalitatea în toată diversitatea, complexitatea și tragedia ei și de-a evidenția rolul concreteții materiale și istorice în Împărăția Sa (p. 139). Încorporarea lui Dumnezeu este mai largă, dar nu calitativ mai mare decât întruparea Sa în Iisus din Nazaret. Întrupările/încorporările sunt articulațiile Logosului în logoi (cuvinte, litere, figure, semnificații) Scripturii, și logoi (principii constitutive) creației (p. 139). Sfântul Maxim, în analiza lui Blowers, ține împreună Scriptura și creația într-o relație mutuală, chiar interșanjabilă, ca două economii ale manifestării de Sine „materiale” (concrete) ale Logosului. Transfigurarea este privit, ca un eveniment crucial în slujirea Cuvântului istoric întrupat, ca o cheie care încorporează celelalte întrupări. O temă majoră este și întruparea lui Hristos în virtuțile creștine, un semn că misterul încorporării și îndumnezeirii divine se desfășoară sacramental prin Biserică (în calitate de teatru al liturghiei cosmice) în rodnicia credinței și în *imitatio Christi* (p. 141 cf. *Ambigua* 7), altfel spus, un *teo-mimesis* ascetico-mistagogic.

Timpul misterului divinei încorporări a început la creație și continuă chiar după venirea lui Hristos până la desăvârșirea finală a lumii. Timpul și eternitatea au convers în Iisus Hristos și în El plinătatea divinei încorporări și a îndumnezeirii au ajuns la apogeu